

ДАНИЭЛЬ КЕЛЬМАН

ТЫЛЬ

Раман

Пераклала з нямецкай
Вольга Гронская

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2020

УДК 821.112.2(436)
ББК 84(4Авс)-44
К34

Пераклад з нямецкай паводле выдання:
Daniel Kehlmann. Tyll. Rowohlt Verlag GmbH, 2017.

Кельман, Д.
К34 Тыль : [раман] / Даніэль Кельман ; пер. з ням.
В. Гронскай. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2020. — 332 с.
ISBN 978-985-7210-52-7.

Раман славутага аўстрыйска-нямецкага пісьменніка Даніэля Кельмана пераносіць Тыля Уленшпігеля, сярэднявечнага бадзягу і правакатара, у бязлітасны зруйнаваны свет XVII стагоддзя. Мы пачуем галасы самых розных герояў, большасць з якіх — рэальныя гістарычныя асобы. Цяжка будзе не паверыць сплеценай з іх лёсаў напauпраўдзвай-напauвыдуманай эпапеі жажлівай Трыццацігадовай вайны. Аўтар па-штукарску жангліруе словамі, стылямі і сэнсамі, у выніку чаго вырастае не жартоўны аповед пра блазна, а тонкі, трагічны і глыбокі твор, гімн мове і жыццю.

УДК 821.112.2(436)
ББК 84(4Авс)-44

ISBN 978-985-7210-52-7

Copyright © 2017 by Rowohlt Verlag GmbH,
Reinbek bei Hamburg
© Гронская В. Ч., пераклад на беларускую
мову, 2020
© Афармленне, выданне на беларускай
мове. Выдавец А. М. Янушкевіч, 2020

ЧАРАВІКІ

Вайна да нас яшчэ не дайшла. Мы жылі ў страху і надзеі і імкнуліся не наклікаць гнеў Гасподзен на свой шчыльна абнесены мурамі горад, на яго сто пяць хатаў, царкву і могілкі, дзе нашы продкі чакалі на дзень паўстання з мёртвых.

Мы шмат маліліся, каб стрымаць вайну. Усявышняму маліліся мы і міласэрнай Панне Марыі, маліліся Уладарцы Лесу і малому народцу цемралюдкаў, святому Гервіну, вартаўніку райскай брамы Пятру, евангелісту Яну, а яшчэ мы на ўсялякі выпадак маліліся Старой Меле, якая поцем-поначы, калі паўсюль валэндаюцца нячыстыя духі, разразае неба на чале сваёй світы. Мы маліліся вядомым здавён рагунам, але таксама і біскупу Марціну, што падзяліўся сваёй мантыяй з жабраком, калі той заходзіўся ад холаду, а потым яны абодва дубелі з міласці божай, бо хіба ж досыць зімой паловы паліто, і, вядома ж, мы маліліся святому Маўрыкію, які разам з цэлым легіёнам пайшоў на смерць, толькі б не зрачыся сваёй веры ў адзінага і сапраўднага Бога.

Двойчы на год прыходзіў мытар і, здавалася, што-разу здзіўляўся, што мы яшчэ тут. Раз-пораз завітвалі гандляры, але мы мала чаго куплялі, таму яны хутка сы-ходзілі, і гэта нам было на руку. З далёкага свету нам нічога не было трэба, мы і думаць не думалі пра той свет, пакуль аднаго ранку па нашай галоўнай вуліцы не пракаціўся фургон з запрэжаным у яго аслom. Гэта здарылася напрудвесні, у суботу, акурат ручай разліўся ад талай вады, а палеткі, якія доўга стаялі няўробленымі, зарунелі.

Над павозкай была нацягнута чырвоная парусіна. Спераду сядзела скурчыўшыся старая кабета. Яе цела выглядала як торба, твар здаваўся пашытым са скуры, вочы нагадвалі малюсенькія чорныя гузікі. За ёй стаяла маладзейшая жанчына, рабаціністая і цёмнавалосая. А на козлах сядзеў мужчына, якога мы пазналі, хоць ён ніколі тут не бываў, і калі першыя з нас прыгадалі і выкрыкнулі яго імя, яго адразу ж прыгадалі і іншыя, і неўзабаве адусюль неслася шматгалосае: «Тыль тут!», «Тыль прыехаў!», «Глядзіце, вось Тыль!» Хто ж гэта яшчэ мог быць.

Нават да нас даходзілі лятучыя лісткі. Яны з'яўляліся з-за лесу, іх разносіў вецер, іх прывозілі гандляры — за светам такога друкавалася незлічона. У іх ішлося пра карабель дурняў, пра тупасць царкоўных служак, пра ліхога Папу Рымскага, пра чарцяку Марціна Лютэра з Вітэнберга, пра чарадзея Горыдуса, пра доктара Фаўста, пра Гавейна, рыцара Круглага стала, і акурат пра яго, Тыля Уленшпігеля, які цяпер сам прыехаў да нас. Мы ведалі яго пярэсты камзол, пакамечаны каптур і плашч з цялячай скуры, ведалі худы твар, вузкія вочы, запалыя шчокі і заечыя зубы. На яго нагах былі штаны з дыхтоўнай тканіны і чаравікі з тонкай скуры, рукі ж быццам ніколі не зналі працы, як у злодзея ці пісарчука; правая трымала цуглі, левая — пугу. Ён раскланьваўся на ўсе бакі, пабліскваючы вачыма.

— А як цябе зваць? — спытаў ён у адной дзяўчынкі.

Малая маўчала, бо не магла паверыць, што да яе звяртаўся нехта знакаміты.

— Ну скажы!

Калі яна, запінаючыся, вымавіла, што яе клічуць Марта, ён толькі ўсміхнуўся, нібыта ведаў гэта заўсёды.

І потым спытаў надзвычай пранікнёна, як пра нешта важнае:

— А колькі табе гадоў?

Дзяўчынка адкашлялася і адказала. За дванаццаць гадоў свайго жыцця яна ніколі не бачыла такіх вачэй. Гэткія вочы можна ўявіць у вольных імперскіх гарадах і пры шляхецкіх дварах, але сюды да нас ніколі не завітаў ніхто з такімі вачыма. Марта не ведала, што з чалавечага твару можа прамаўляць такая моц, такая жывасць душы. Калі-небудзь яна б расказала свайму мужу, а яшчэ шмат пазней — сваім недаверлівым унукам, якія лічылі б Уленшпігеля героем старых паданняў, што бачыла яго на ўласныя вочы.

Павозка пракацілася міма, яго позірк ужо слізнуў далей, да іншых на ўзбочыне. «Тыль прыехаў!» — зноў чулася на вуліцы. «Тыль тут!» — ляцела з вокнаў. «Вось той самы Тыль!» — лунала над пляцам, дзе стаяла царква і дзе цяперака ехаў фургон. Тыль ляснуў пугай і ўстаў.

Фургон імгненна ператварыўся ў сцэну. Жанчыны прыбралі парусіну, маладая завязала валасы ў вузел, надзела невялічкую карону, захінулася ў кавалак пунсвай матэрыі, старая стала перад павозкай, узняла голас і пачала спяваць пад катрынку. Яе вымова адгукалася поўднем, вялікімі баварскімі гарадамі, яе няпроста было зразумець, але мы ўцямілі ўсё ж, што ішлося пра жанчыну і мужчыну, якія кахалі адно аднаго і не маглі быць разам, бо іх раздзяляла мора. Тыль Уленшпігель узяў сінюю

хустку, апусціўся на калені, кінуў яе перад сабой, крэпка трымаючы за край, так што яна з пляскатам разгарнула-ся; ён рвануў яе назад і зноў кінуў перад сабой, рвануў назад, кінуў; і калі ён вось так стаяў на каленях з аднаго боку, а жанчына з другога, і сінеча хвалявалася між імі, то сапраўды здавалася, быццам гэта вада, і хвалі ўздымаліся ды апускаліся да таго неўтаймавана, што іх не пераплыў бы ніводзін карабель.

Калі жанчына выпрасталася і з застылым ад жаху тварам утаропілася ў хвалі, мы адразу ж разгледзелі яе прыгажосць. Стоячы там з узнятымі ў неба рукамі, яна раптам пачала здавацца незямной, і ніхто з нас не мог вачэй ад яе адвесці. Толькі краёчкам вока мы маглі бачыць, як яе каханы падскокваў, вытанцоўваў, сядлаў каня, размахваў мячом ды змагаўся з цмокамі, ворагамі, ведзьмамі і злымі каралямі на цяжкім шляху да яе.

П'еса цягнулася да надвячорка. Але хоць мы і ведалі, што каровам пэўна ж баляць вымі, ніхто да іх не спяшаўся. Старая прамаўляла гадзіну за гадзінай. Не верылася, што нехта можа запомніць так шмат радкоў, і некаторыя з нас падазравалі, што яна прыдумляе іх на хаду. Цела Тыля Уленшпігеля, між тым, ні на міг не спынялася, яго падэшвы, здавалася, не краналі зямлі; кожнага разу нашы позіркі знаходзілі яго ў розных месцах невяліччай сцэны. У канцы здарылася непаразуменне: прыгажуня здабыла атруту, каб прыкінуцца мёртвай і не выходзіць замуж за злога апекуна, але пасланне да каханага з тлумачэннямі згубілася недзе дарогай, і калі той, сапраўдны жаніх, сябар ейнай душы, урэшце прыбыў да яе нерухомага цела, жах напаткаў яго як удар маланкі. Доўгі час ён стаяў здранцвеўшы. Старая змоўкла. Мы чулі вецер і рыканне кароў. Ніхто не дыхаў.

Нарэшце ён выцягнуў нож і ўдарыў сябе ў грудзі. Гэта было нешта надзвычайнае, лязо знікла ў плоці, чырвоная хусцінка вынырнула з-пад каўнера як струменьчык крыві, і мужчына сканаў побач з каханай, яшчэ разок здрыгануўся, супакоіўся. Памёр. Але ж не, здрыгануўся яшчэ раз, нават сеў, і зноў апусціўся. Здрыгануўся зноў, зноўку сцішыўся, цяпер ужо назаўсёды. Мы пачакалі. Сапраўды. Назаўсёды.

Праз імгненне жанчына ачомалася і ўбачыла мёртвае цела побач з сабой. Спачатку яна самлела, ачуўшыся, трэсла яго, потым зразумела і зноў самлела, а потым плакала так, нібыта ніколі на Зямлі не будзе нічога добрага. Пасля, узяўшы яго нож, яна забіла сябе таксама, і мы зноў дзіваваліся, як хітра ўсё было аздоблена і як глыбока лязо знікла ў яе грудзях. Жывой засталася толькі старая, яна прачытала яшчэ некалькі радкоў, слаба зразумелых праз вымову. Потым п'еса скончылася, і многія з нас плакалі нават тады, калі мёртвыя нарэшце падняліся і пакланіліся.

Аднак аказалася, што гэта не ўсё. Каровам давялося яшчэ пачакаць, бо пасля трагедыі пачалася камедыя. Старая біла ў барабан, а Тыль Уленшпігель насвістаў на флейце і танцаваў з жанчынай, якая ўжо не здавалася асабліва прыгожай, яны рушылі направа і налева, наперад і зноў назад. Абое ўздымалі рукі ўгору, і іх рухі амаль цалкам супадалі, нібыта гэта былі не два чалавекі, а адлюстраванні адно аднаго. Мы і самі ніштавата скакалі на даволі частых святых ды прысвятках, але ніхто з нас не ўмеў танцаваць як яны; гледзячы на іх, думалася, што ў людскога цела няма вагі, а ў жыцці — суму і жорсткасці. Цяжка было ўтрымацца на месцы, і мы таксама пачалі выкідваць каленцы, падскокваць, гоцаць і круціцца.

Ды раптам танец скончыўся. Адсопваючыся, мы глядзелі на павозку, на якой цяпер Тыль Уленшпігель стаяў

адзін, жанчын не было відаць. Ён завёў жартоўную баладу пра няшчаснага дурнога зімовага караля, курфюрста Пфальцкага, які вырашыў, што зможа перамагчы імператара і прыняць ад пражскіх пратэстантаў карону, але яго каралеўская ўлада растала яшчэ раней за снег. Пра імператара ён спяваў таксама, пра чалавечка, што заўсёды мёрз падчас малітвы і дрыжэў перад шведамі ў венскім Хофбургу, а потым пайшоў спеў пра шведскага караля, Ільва Поўначы, дужага як мядзведзь, але гэта не ўратавала яго ў Лютцэне ад кулі, што адабрала ў яго жыццё, як у маленькага жаўнера, і агонь пагас, няма болей каралеўскай душонкі, валі, леў! Тыль Уленшпігель засмяяўся, і мы таксама засмяяліся, бо ўтрымацца было немагчыма, дый гэта вельмі прыемна — думаць, што знанья людзі памерлі, а мы яшчэ жывыя, а потым ён заспяваў пра іспанскага караля з тоўстай ніжняй губой, які верыў, што завае свет, хоць быў бедны як курыца.

Праз смех мы не адразу заўважылі, што музыка памянлася, што ў ёй ужо няма нічога вясёлага. Цяпер гучала балада пра вайну, пра пагоню і лязгат зброі, пра мужчынскае сяброўства, пра выпрабаванне ў небаяспецы, пра трыумфальны свіст куляў. Тыль спяваў пра салдацкае жыццё і пра хараство смерці, пра тое, як уцешна імчаць на кані насустрач ворагу, і ва ўсіх нас сэрцы забіліся хутчэй. Мужчыны пасміхаліся, жанчыны ківалі, бацькі падымалі дзяцей на плечы, маткі горда пазіралі на сваіх сыноў.

Толькі старая Луіза шыпела, трэсла галавой і бурчэла так гучна, што тыя, хто стаяў побач з ёй, сталі праганяць яе дамоў. Але ад гэтага яна, наадварот, пачала гаварыць гучней і выкрыкваць, маўляў, хіба ніхто не разумее, што ён тут робіць? Ён наклікае гэта, ён гэта зазывае.

Але калі мы зашыкалі, замахалі рукамі і пачалі пагражаць, яна пакрыўджана паплялася адсюль, дзякуй богу,

а ён зноў зайграў на флейце, і жанчына стаяла побач з ім і выглядала цяпер велічна, як знатная асоба. Чысцюткім голасам яна спявала пра любоў, што была мацнейшай за смерць. Яна спявала пра бацькоўскую любоў і пра любоў боскую, і пра каханне паміж мужчынам і жанчынай, і цяпер зноў нешта змянілася, тэмп паскорыўся, гукі сталі больш вострымі і рэзкімі, і вось ужо ў баладзе пялася пра каханне плоці, гарачых целаў, качанне ў траве, вадар тваёй галізны і твайго вялікага азадка. Мужчыны за намі зарагаталі, а потым і жанчыны сталі падхіхікваць, а гучней за ўсіх смяяліся дзеці. Малая Марта таксама смяялася. Яна праціснулася наперад і вельмі добра разумела гэтую песню, бо часцяком чула маці і бацьку ў ложку, і парабкаў на сене, і сваю сястру з сынам стала ра летась — уначы яны былі ўцёкшы, але Марта ўпотай пайшла за імі і ўсё бачыла.

На твары знакамітасці з'явілася юрлівая шырокая ўхмылка. Паміж ім і жанчынай нібыта напялася нейкая сіла, яго штурхала да яе, а яе да яго, іх целы так моцна прыцягваліся, і гэта было невыносна — бачыць, што яны не могуць нарэшце дакрануцца адно да аднаго. Але, здаецца, гэтаму перашкодзіла і сама мелодыя, якую ён граў, бо нібыта праз памылку яна змянілася, і момант мінуў, гукі больш не дазвалялі нічога такога. Гучаў *Agnus Dei*. Жанчына набожна склала рукі, *qui tollis peccata mundi*, ён падаўся назад, і здавалася, што абое спалохаліся таго дзікунства, якое іх толькі што было ахапіўшы, нават мы спалохаліся і пачалі жагнацца, бо прыгадалі, што Госпад усё бачыць і мала што ўхваляе. Абое ўкленчылі, мы зрабілі гэта следам за імі. Тыль паклаў на зямлю флейту, падняўся, працягнуў рукі і папрасіў грошай і ежы. Бо цяпер перапынак. А найлепшае ён пакажа потым, калі яму добра заплацяць.

Мы збянтэжана палезлі ў кішэні. Жанчыны хадзілі між намі з кубкамі. Мы кідалі так шмат манет, што яны бразгалі і скакалі. Мы ўсе давалі грошы: Карл Шонкнэخت даў, і Мальтэ Шопф даў, і яго шапялявая сястра дала, і сям'я млынара, якая заўсёды такая сквапная, дала таксама, а ад бяззубага Генрыха Матэра і Маціяса Вользэгена перапала заўважна болей, хаця яны былі рамеснікамі і лічылі сябе вышэйшымі за ўсё гэта.

Марта павольна абышла фургон.

Тыль Уленшпігель сядзеў, абапёршыся спінай на кола павозкі, і піў з вялікага келіха. Каля яго стаяў асёл.

— Хадзі сюды, — сказаў Тыль.

Яна падышла бліжэй, сэрца калацілася.

Ён працягнуў ёй келіх:

— Пі.

Яна ўзяла пасудзіну. Піва было гаркавым і цяжкім.

— Тутэйшыя людзі. Яны добрыя?

Яна кінула.

— Спакойныя, адно аднаму дапамагаюць, адно аднаго разумеюць, адно аднаго любяць, такія гэта людзі?

Яна зрабіла яшчэ глыток.

— Так.

— Ну што ж... — працягнуў ён.

— Пабачым, — сказаў асёл.

Ад страху Марта выпусціла з рук келіх.

— Добрае ж піва, — абурыўся асёл. — Дурніца.

— Гэта называюць чэравамоўствам, — патлумачыў Тыль Уленшпігель. — Ты таксама можаш навучыцца, калі хочаш.

— Ты таксама можаш навучыцца, — паўтарыў асёл.

Марта падняла келіх і адступіла на крок назад. Піўная лужына павялічылася і зноў паменшылася, сухая глеба ўсмактала вільгаць.

— Сапраўды, — сказаў мужчына. — Паехалі з намі. Мяне ты ўжо ведаеш. Я Тыль. Там мая сястра Нэле. Яна мне не сястра. Як клічуць старую, я не ведаю. Асёл — гэта асёл.

Марта вырачылася на яго.

— Мы ўсяму цябе навучым, — сказаў асёл. — Я, Нэле, бабуля і Тыль. А ты вырвешся адсюль. Свет вялікі. Ты можаш яго пабачыць. І мяне клічуць не проста аслom, у мяне таксама ёсць імя. Я Арыген.

— Чаму вы ў мяне пытаецеся?

— Таму што ты не такая, як яны, — адказаў Тыль Уленшпігель. — Ты такая, як мы.

Марта працягнула яму келіх, але ён не ўзяў, таму яна паставіла пасудзіну на зямлю. Яе сэрца калацілася. Яна падумала пра бацькоў, пра сястру, пра хату, у якой жыла, пра пагоркі там, за лесам, і пра пошум ветру ў дрэвах, ёй здавалася, што ні ў якім іншым месцы ён не будзе такім самым. А яшчэ яна падумала пра густы суп, які варыла маці.

Вочы славатасці бліснулі, калі ён сказаў, пасміхаючыся:

— Падумай пра старую прымаўку. Нешта лепшае за смерць ты знойдзеш паўсюль.

Марта пакруціла галавой.

— Ну добра, — сказаў ён.

Яна пачакала, але не пачула больш нічога і праз якую хвілінку зразумела, што яго інтарэс да яе ўжо згас.

Таму яна зноў абышла фургон і скіравалася да людзей, якіх ведала, да нас. Мы цяпер былі яе жыццём, іншага больш не існавала. Яна села на зямлю. Адчувала сябе спустошанай. Але разам з намі падняла вочы ўгору: усе мы неяк адначасова заўважылі, што ў небе нешта з'явілася.

Чорная лінія рассякала сінечу. Мы прыжмурылі вочы. Гэта быў канат.

З аднаго боку ён мацаваўся да аконнага пераплёту царкоўнай вежы, з другога — да дрэўка сцяга, які тырчаў побач з акном са сцяны будынка, у якім працаваў намеснік, што, аднак, здаралася не так часта, бо ён быў лянiвы. У акне стаяла маладая жанчына, напэўна, канат толькі што прывязала яна; але як, спыталі мы сябе, як яна гэта зрабіла? Можна быць тут або там, у гэтым акне або ў іншым, можна лёгка прывязаць канат і даць яму ўпасці ўніз, але як ён можа апынуцца зноў высока ў іншым акне, каб яго можна было замацаваць на другім баку?

Мы разявілі раты. Пэўны час нам здавалася, што сам сабою канат — гэта і ёсць штукарства і што нічога больш і не трэба. На яго апусціўся верабей, падскочыў трошкі, распасцёр крылцы, перадумаў і застаўся сядзець.

І тады ў акне царкоўнай вежы з'явіўся Тыль Уленшпiгель. Кінуў, ускочыў на падаконне, ступіў на канат. Ён рабіў гэта як нічога ніякага. Рабіў так, быццам гэта быў самы звычайны крок. Ніхто з нас не размаўляў, ніхто не крычаў, ніхто не рухаўся, мы перасталі дыхаць.

Ён не хістаўся і не лавіў раўнавагу, ён проста ішоў. Матляў рукамі, ішоў як па зямлі, хiба што трошкі чапурыста выглядала, як ён штораду ставіў адну нагу раўнютка перад другой. Толькі калі пільна ўзірацца, можна было заўважыць драбнютка рухі сцэгнаў, якімі ён стрымліваў хiстанне каната. Ён зрабіў скачок, на імгненне прысеў на кукішкі і тут жа ўстаў. Потым склаў рукі за спіну і паважна пайшоў да сярэдзіны. Верабей узляцеў, але зрабіў толькі пару ўзмахаў крыльцамі, зноў сеў і павярнуў галаву; было так ціха, што мы чулі, як ён ціўкае і цвыркае. І, само сабой, мы чулі нашых кароў.

Тыль Уленшпiгель развярнуўся там, уверсе, над намі, павольна і нядбайна — як гэта робяць не ў небяспецы, але з цікаўнасці. Правая нага стаяла ўздоўж каната, левая

ўпоперак, калені былі трошкі сагнутыя, а кулакі ўпёртыя ў бакі. І мы ўсе, гледзячы ўгору, адразу ж уцямілі, што та-кое лёгкасць. Мы зразумелі, якім можа быць жыццё для таго, хто сапраўды робіць усё што хоча, ні ўва што не верыць і нікому не падпарадкоўваецца; мы зразумелі, як гэта было б — адчуваць сябе такім чалавекам — і што самі ніколі не станем такімі людзьмі.

— Здымайце свае чаравікі!

Мы не ведалі, ці добра пачулі.

— Здымайце іх, — закрычаў ён. — Кожны хай здыме правы. Не пытайцеся, рабіце, будзе весела. Даверцеся мне, здымайце іх. Старыя і малыя, жанчыны і мужчыны! Кожны. Правы чаравік.

Мы ўтаропіліся ў яго.

— Хіба дагэтуль было нявесела? Не хочаце яшчэ? Я пакажу вам больш, здымайце чаравікі, кожны свой правы, ну!

Толькі праз нейкі час мы зварухнуліся. Так з намі заўсёды, мы людзі разважлівыя. Першым паслухаўся пекар, адразу ж за ім Мальтэ Шопф, потым Карл Лам і яго жонка, тады падпарадкаваліся рамеснікі, якія заўжды лічылі сябе вышэйшымі за ўсё гэта, а потым гэта зрабілі мы ўсе, кожны з нас, толькі Марта — не. Тына Кругман, якая стаяла побач, піхнула яе локцем і паказала на правую нагу, але Марта пакруціла галавой, а Тыль Уленшпігель зноў падскочыў на канаце, пляснуўшы ў паветры падэшвамі. Ён падскочыў так высока, што пры прызямленні мусіў раскінуць рукі, ловячы раўнавагу — на момант, але гэтага хапіла, каб нагадаць нам, што ён таксама мае вагу і не можа лётаць.

— А цяпер кідайце, — закрычаў ён высокім звонкім голасам. — Не думайце, не пытайцеся, не вагайцеся, вялікая забава будзе. Рабіце тое, што кажу. Кідайце!

Тына Кругман зрабіла гэта першай. Яе чаравік паляцеў у вышыню і знік у натоўпе. Потым паляцеў наступны чаравік, Зузаны Шопф, а потым наступны, і далей яны паляцелі тузінамі, а тады яшчэ больш, і яшчэ, і яшчэ. Мы ўсе смяяліся і крычалі «Асцярожна!», «Прыгніся!» і «Ляціць!». Але ж і пацеа гэта была, і што тут такога, што нямала чаравікаў упала каму на галаву. Панесліся праклёны, некалькі жанчын сталі сварыцца, некаторыя дзеці заплакалі, але ў гэтым не было нічога кепскага, і нават Марта засмяялася, калі цяжкі скуруны бот праляцеў перад яе носам, а тканая пантофля праслізгала перад нагамі. Тыль праўду сказаў, а некаторым было да таго весела, што яны кінулі і левыя чаравікі. А іншыя кідалі яшчэ і шапкі, лыжкі, кубкі, якія недзе разбіваліся, і, само сабой, шпурнулі і некалькі камянёў. Але калі ён зноў пачаў нешта нам гаварыць, шум сціх, і мы сталі прыслухоўвацца.

— Вы, ёлупні.

Мы залыпалі вачыма, сонца пачынала хавацца. Тыя, хто стаяў на заднім баку пляца, выразна бачылі Тыля, для іншых ён заставаўся толькі абрысам.

— Доўбні. Лыбні дуркаватыя. Жабы. Нікчэмнасці, кра-ты, пацукі дурныя. Цяпер падбярыце іх.

Мы аслупянелі.

— Ці ў вас клёку замала? Не ведаеце, як іх падабраць, не здольныя скеміць сваімі тупымі чарапушкамі, як гэта робіцца? — ён па-казлінаму засмяяўся. Верабей узняўся ў паветра, падняўся над дахамі, паляцеў прэч.

Мы зірнулі адно на аднаго. Тое, што ён сказаў, зневажала, але мо і не, бо раптам гэта быў яго чарговы жарт, мо ён так груба пакепліваў. Ён жа знакаміты, яму можна.

— Ну і? — спытаў ён. — Вам яны больш не патрэбныя? Не хочаце больш? Не падабаюцца больш? Вы, быдлоце, падбярыце свае чаравікі!

Мальтэ Шопф паслухаўся першым. Увесь гэты час ён пачуваўся някавата і таму цяпер пабег у той бок, куды, як яму здавалася, быў паляцеўшы яго бот. Ён распіхваў людзей, штурхаўся, праціскваўся, нагінаўся і шнырыў сярод ног. На другім баку пляца тое самае пачаў рабіць Карл Шонкнэхт, а потым Эльзбет, Шмідава ўдава, але стары Лембке стаў заступаць ёй і крычаць, каб яна правальвала, гэта чаравік яго дачкі. Эльзбет, якой яшчэ балеў лоб пасля сустрэчы з чымсьці ботам, залямантавала, што хай сам ён правальвае, бо яна як-ніяк можа пазнаць свой чаравік, у Лембкавай дачкі ніяк не магло быць такіх прыгожых вышываных чаравікаў, на што стары Лембке зароў, каб яна адкаснулася і не абражала яго дачку, пасля чаго быў названы смярдзючым чаравікакрадам. Тут улез Лембкаў сын: «Не нарываўся!», — і ў гэты самы час счапіліся Ліза Шох і млынарова жонка, бо ў іх былі не толькі аднолькавыя чаравікі, але і адзін памер нагі; рэзкія слоўцы пачалі праскокваць і паміж Карлам Ламам ды яго шваграм, і Марта раптам зразумела, што адбываецца, прысела і папаўзла прэч.

Над ёй віравалі таўкатня, штурхатня і калатня. Некалькі чалавек, хутка адшукаўшы свае чаравікі, пайшлі дамоў, але тыя, што засталіся, раз'ятрыліся так моцна, нібыта доўга назапашвалі гэтую злосць. Сталяр Морыц Блат і каваль Сымон Керн біліся на кулаках, але як хто падумаў бы, што гэта праз чаравікі, то нічога не зразумеў бы, бо каб зразумець, трэба было ведаць, што Морыцава жонка дзіцем была абяцаная Сымону. У абодвух з насоў і ратоў цурболіла кроў, абодва саплі як коні, і ніхто не наважваўся ўстаць паміж імі; гэтаксама жудасна счапіліся Лора Пільц і Эльза Кольшміт, але, зрэшты, яны ненавідзелі адна адну ўжо так доўга, што і забыліся, з якой прычыны. А вось чаму Зэмлеры і Грунангеравы людзі пайшлі сценка

на сценку, ведалі ўсе: гэта праз спрэчную раллю і старую спадчынную валакіту, якая цягнулася ажно з часоў Петэравага старастоўства, а яшчэ праз дачку Зэмлера і яе дзіця, якое было не ад мужа, а ад Карла Шонкнэхта. Злосць ахапіла ўсіх як ліхаманка: куды ні зірні — крычалі і біліся, па зямлі качаліся целы, і вось цяпер Марта задзерла галаву і паглядзела ўгору.

Ён стаяў там і рагатаў. Адхіліўшыся назад, шырока развіўшы рот, аж плечы дрыжалі. Толькі ногі стаялі спакойна і сцёгны пагойдваліся з хістаннем каната. Марце падалося, што калі лепш угледзецца, то можна зразу мець, чаму ён так радуецца — але тут на яе наляцеў, не заўважыўшы, нейкі мужчына і ўрэзаў ботам у грудзі, і яна ўдарылася галавой аб зямлю, а калі змагла ўдыхнуць, яе нібыта працяла іголкамі. Марта перакацілася на спіну. Канат і неба былі пустымі. Тыль Уленшпігель знік.

Яна падцягнулася, устала і пакульгала міма целаў, якія хапаліся загрудкі, качаліся, кусалі адно аднаго, скавыталі, лупцаваліся, на якіх яна там і сям яшчэ пазнавала твары; Марта пакульгала ўздоўж па вуліцы, згорбіўшыся і апусціўшы галаву, але як толькі дайшла да дзвярэй сваёй хаты, пачула за сабой грукатанне фургона. Яна павярнулася. На козлах сядзела маладая жанчына, якую ён назваў Нэле, побач нерухома скурчылася старая. Чаму ж іх ніхто не спыняў, чаму ніхто не даганяў? Фургон праехаў міма Марты. Яна глядзела яму наўздагон. Зараз ён пад'едзе да вяза, потым да гарадской брамы, потым знікне.

І вось, калі павозка амаль параўнялася з апошнімі хатамі, нехта кінуўся следам за ёй вялікімі лёгкімі крокамі. Цялячая скура плашча тапырылася над патыліцай, як нешта жывое.

— Я мог бы ўзяць цябе з сабой! — крыкнуў той нехта, мінаючы Марту. Перад паваротам ён дагнаў павозку

і заскочыў у яе. Брамнікі разам з усімі намі былі на галоўным пляцы, павозку ніхто не затрымаў.

Марта памалу зайшла ў хату, прычыніла за сабой дзверы і закрыла на засаўку. Каза, якая ляжала каля печкі, запытальна ўзняла вочы. Дзяўчынка чула, як равуць каровы, а з галоўнага пляца даносіўся наш лямант.

Але нарэшце мы супакоіліся. Яшчэ да вечара падаілі кароў. Вярнулася Марціна маці, яна абышлася толькі парай шнараў, бацьку выбілі зуб і надарвалі вуха, сястры так моцна адтапталі нагу, што тая кульгала яшчэ некалькі тыдняў. Але надышла наступная раніца і наступны вечар, і жыццё рухалася далей. У кожнай хаце былі гузы, парэзы, шнары, выкручаныя рукі, страчаныя зубы, але ўжо на наступны дзень галоўны пляц ззяў чысцінёй і кожны насіў свае чаравікі.

Мы ніколі не гаварылі пра гэтае здарэнне. І пра Уленшпігеля таксама не гаварылі. Мы не дамаўляліся, проста маўчалі; нават Ганс Зэмлер, для якога ўсё скончылася горш чым для каго, бо ён адгэтуль мусіў ляжаць у ложку і не мог есці нічога, апроч працёртага супу, прыкідваўся, нібыта ніколі не было іначай. І нават удава Карла Шонкнэхта, якога мы на наступны дзень пахавалі на пагосце, трымалася так, нібыта гэта быў удар лёсу і нібыта яна не ведала дакладна, каму належаў нож у ягонаі спіне. Толькі канат яшчэ колькі дзён вісеў над пляцам, дрыжэў ад ветру і даваў прыстанак вераб'ям і галубам, пакуль святар, якому мы ўлупілі асабліва моцна, бо не любілі яго самахвальства і фанабэрыі, змог зноў падняцца на званіцу, каб яго абрэзаць.

Але мы і не забыліся. Гэтае здарэнне засталося ў нас. Яно было тут, калі мы збіралі ўраджай, было тут, калі мы цанаваліся адно з адным за збожжа або збіраліся ў нядзелю на імшу, якую святар правіў з новым выразам

твару, напалову здзіўленым, напалову спалоханым. І яшчэ больш яно было тут, калі мы ладзілі на пляцы святы і, танцуючы, глядзелі адно аднаму ў вочы. Тады нам здавалася, што паветра зрабілася цяжэйшым, што ў вады іншы смак і што неба з таго часу, як у ім вісеў канат, не тое самае.

А праз добры год вайна ўсё ж дайшла да нас. Неяк ноччу мы пачулі ржанне, потым па дварах разнёсся шматгалосы рогат, і вось ужо затрашчалі выбітыя дзверы, і яшчэ да таго, як мы выбеглі на вуліцы, узброеныя нікчэмнымі віламі і нажамі, узняліся языкі полымя.

Салдаты былі галаднейшымі і п'янейшымі, чым звычайна. Яны ўжо даўно не траплялі ў горад, дзе мелася б гэтулькі ўсяго на пажыву. Старая Луіза, якая крэпка спала і гэтым разам не мела ніякага прадчування, памерла ў сваім ложку. Святар памёр на царкоўным парозе, баронячы ўваход. Ліза Шох памерла, спрабуючы схаваць залатыя манеты, пекар, каваль, стары Лембке, Морыц Блат і большасць іншых мужчын памерлі, намагаючыся абараніць сваіх жанчын, а жанчыны памерлі так, як заўсёды паміраюць жанчыны падчас вайны.

Марта памерла таксама. Яна яшчэ бачыла, як столь над ёй ператвараецца ў чырвоны жар, яна адчула пах дыму яшчэ да таго, як канчаткова трапіла пад яго ўладу і перастала што-колечы распазнаваць, і яна чула, як клікала на дапамогу сястра; у тыя імгненні знікала будучыня, якая вось толькі што яшчэ ў яе была: муж, якога яна не займае, і дзеці, якіх яна не выгадае, і ўнукі, якім яна ніколі не раскажа пра вядомага штукара, што прыехаў аднойчы ўвесну, і дзеці гэтых унукаў — усе тыя людзі, якія ўжо ніколі не змогуць з'явіцца. Гэта так хутка, думала яна, нібыта спазнаўшы вялікую таямніцу. А калі пачалі расколвацца бэлькі, ёй прыйшло да галавы, што толькі Тыль Уленшпі-

гель, магчыма, зможа прыгадаць нашы твары і толькі ён будзе ведаць, што мы такія былі.

Насамрэч выжылі толькі паралізаваны Ганс Зэмлер, да хаты якога не дабралася полымя і якога папросту не заўважылі, бо ён не мог рухацца, а яшчэ Эльза Цыглер і Паўль Грунангер, якія таемна былі сышоўшы ўдваіх у лес. Калі яны вярнуліся на досвітку, растрапаня і ўскудлачаныя, і знайшлі толькі руіны пад клубамі дыму, то на імгненне нават паспелі падумаць, што гэта Айцец Нябесны пакараў іх за грэх, запамарочыўшы розум. Яны пацягнуліся разам на захад і нейкі час жылі шчасліва.

А нас, усіх астатніх, можна пачуць там, дзе мы некалі жылі. Часам у дрэвах. Нас чутно ў траве і ў цвырканны конікаў, нас чутно, калі прыкласці вуха да дупла ў старым вязе, а дзецям іншы раз здаецца, што яны бачаць нашы твары ў вадзе ручая. Царквы больш няма, але круглыя беляя камяні, адшліфаваныя вадой, яшчэ тыя самыя, ды і дрэвы таксама. Але нават калі ніхто пра нас не згадвае, мы самі сябе памятаем, бо яшчэ не прымірыліся з нябытам. Мы яшчэ не прызвычаліся да смерці, і справы жывых нам не абьякавыя. Бо ўсё тое не так ужо і далёка.

УЛАДАР ПАВЕТРА

I

Ён нацягнуў канат на вышыні каленяў, ад ліпы да старой елкі. Для гэтага спатрэбілася зрабіць насечкі, і з елкай справа пайшла лёгка, а на ліпе нож увесь час саслізгваў, але нарэшце атрымалася. Ён правярае вузлы, абачліва здымае драўляныя чаравікі, узлазіць на канат, падае.

І адразу ж лезе на канат зноў, раскідвае рукі ўшыркі і робіць адзін крок. Раскідвае рукі, але не можа ўтрымацца і падае. Зноў узлазіць, спрабуе яшчэ раз, зноў падае.

Спрабуе нанова і падае.

Ніхто не можа хадзіць па канаце. Гэта відавочна. Чалавечыя ногі не прызначаныя для гэтага. Навошта наогул спрабаваць?

Але ён працягвае спробы. Заўсёды пачынае ад ліпы і штораз тут жа падае. Мінаюць гадзіны. Надвячоркам яму ўдаецца адзін крок, адзін-адзінюсенькі, і да цямна не выходзіць зрабіць больш ніводнага. Хоць на нейкае імгненне канат яго ўтрымаў, ён стаяў на ім, нібыта на цвёрдай зямлі.

Назаўтра ліе як з цэбра. Ён сядзіць дома і дапамагае маці. «Туга нацягвай палатніну, не спі, напрамілы бог!» А дождж ляскоча па даху, як сотні маленькіх пальцаў.

Назаўтра ўсё яшчэ ліе. На дварэ дрогка, і канат мокры, ні кроку не зробіш.

А назаўтра ізноў залева. Ён узлазіць і падае, узлазіць і падае, кожнага разу. Некаторы час ляжыць на зямлі, рукі раскінутыя ўшыркі, валасы як цёмная вільготная пляма.

Назаўтра нядзеля, таму можна практыкавацца толькі папаўдні, усю раніцу доўжыцца набажэнства. Увечары ў яго выходзяць тры крокі, а калі б канат быў не такім мокрым, магло б выйсці і чатыры.

Мала-памалу ён пачынае разумець, як гэта робяць. Разумее сваімі каленьмі, па-іншаму паводзіць плячыма. Трэба аддацца хістанню, трэба быць мяккім у каленях і сцёгнах, трэба апераджаць падзенне на адзін крок. Зямля цягне цябе, але ты ўжо далей. Танец на канаце: уцячы ад падзення.

Праз пару дзён цяплее. Крычаць галкі, гудуць жукі і пчолы, і хмары расплываюцца ад сонца. Дыханне ўздымаецца ў паветра маленькімі аблачынкамі. Ранішнія святло разносіць галасы, ён чуе, як у хаце бацька крычыць на парабка. Хлопчык мармыча сабе пад нос песеньку, там Смерць ідзе як Змрочны Жнец, яго даў нам Бог-Айцец, пад гэтую мелодыю добра хадзіць па канаце, але ён пэўна перастараўся з гукам, бо вось побач ужо стаіць Агнэта, яго маці, і пытаецца, чаго гэта ён лынды б'е.

— Я зараз прыйду.

— Трэба прынесці вады, — гаворыць яна, — і пачысціць прыпечак.

Ён раскідвае рукі ўшыркі, залазіць на канат і спрабуе не зважаць пры гэтым на яе пукаты живот. Няўжо сапраўды ў ёй там дзіця — дрыгаецца, цялёпкаецца і слухае

ix? Думка замінае яму. Калі Богу хочацца стварыць чалавека, чаму ён робіць гэта ўнутры яшчэ аднаго? Нешта вельмі брыдкае ёсць у тым, што ўсе істоты зараджаюцца таемна: апарышы ў рошчыне, мухі ў адкідах, чарвякі ў бурым грунце. І вельмі рэдка, як яму патлумачыў бацька, дзеткі вырастаюць з каранёў мандрагоры, а яшчэ радзей — апоўзлікі з кропель смуроду.

— Мне паклікаць Зэпа? — пытае яна. — Хочаш, каб прыйшоў Зэп?

Хлопчык падае з каната, заплюшчвае вочы, раскідвае рукі ўшыркі, ускараскваецца назад. Калі ён зноў пазірае ўніз, маці ўжо няма.

Ён спадзяецца, што гэта пустыя пагрозы, але праз колькі часу сапраўды з'яўляецца Зэп. Кідае адзін толькі позірк, потым падыходзіць да каната і спіхвае хлопчыка ўніз: не лёгкім штуршком, а ўдарам, такім моцным, што хлопчык бразнуўся ніцма. Са злосці ён абзывае Зэпа смярдзючым асліным задам, які спіць са сваёй сястрой.

Гэта была дурасць. Бо, па-першае, ён зусім не ведае, ці ў Зэпа, які аднекуль прыйшоў і некуды потым сыдзе, як і ўсе парабкі, наагул ёсць сястра, а па-другое, гэты тып толькі і чакаў нечага падобнага. Яшчэ да таго, як хлопчык змог падняцца, Зэп ужо сядзеў на яго патыліцы.

Ён не можа дыхаць. У твар уразаюцца камяні. Ён выгінаецца, але нічога не дапамагае, бо Зэп удвая старэйшы за яго, утрая цяжэйшы і ў пяць столак дужэйшы. Таму хлопчык збіраецца з сіламі і стойвае дыханне. На языку смак крыві. Ён удыхае бруд, давіцца, плюецца. Увушшу гудзе і свішча, здаецца, што зямля ўздымаецца, апускаецца і ўздымаецца зноў.

Раптам цяжар знік. Яго перавярнулі на спіну, зямля ў роце, вочы зліпліся, галаву свідруе боль. Парабак цягне яго да млына: па жвіры і зямлі, праз траву, зноў

па зямлі, па вострых камянях, міма дрэў, міма батрачак, што заходзяцца ад рогату, міма пуні, міма загарадак для коз. Потым ён тузае яго ўгару, адчыняе дзверы і штурхае ўнутр.

— Якраз у пару, — гаворыць Агнэта. — Прыпечак сам сябе не пачысціць.

Каб трапіць з млына ў вёску, трэба прайсці ладны кавалак лесу. Калі дрэвы радзеюць і пачынаюцца вясковыя ваколіцы — лугі, выганы і палі, траціна з якіх пад парай, а дзве траціны ўробленыя і абнесеныя штыкетнікам, — ужо можна бачыць шпіль царкоўнай вежы. Тут заўсёды нехта ляжыць у брудзе і рамантуе агароджы, якія ўвесь час ламаюцца: трэба трымаць іх цэлымі, бо альбо скаціна ўцячэ, альбо дзікія звяры папсуюць збожжа. Большасць палёў належыць Петэру Штэгеру. Большасць жывёл таксама, іх можна лёгка пазнаць паводле таўра на шыі.

Найперш трапляеш да хаты Ганны Крэль. Яна сядзіць на сваім парозе, што ж ёй яшчэ рабіць, і цыруе адзежу, гэтым яна зарабляе на хлеб. Потым праходзіш праз вузкі прагал паміж Штэгеравай гасподай і кузняй Людвіга Штэлінга, падымаешся па драўлянай гаці, якая не дае загразнуць у брудзе, пакідаеш справа стайню Якаба Кронса і выходзіш на галоўную вуліцу, яна ж тут і адзіная. На ёй жывуць Ансэльм Мелькер з жонкай і дзецьмі, побач ягоны швагер Людвіг Колер, а далей Марыя Лозерын, якая страціла мужа летась, бо нехта яго сурочыў; у яе прыгожая сямнаццацігадовая дачка, заручаная са старэйшым Штэгеравым сынам. Па другі бок жыве Марцін Гольц з жонкай і дочкамі, ён пячэ хлеб, а побач з ім маленькія дамкі Тама, Генрыхса і Гайнэрлінгаў, з вокнаў апошніх часта даносяцца сваркі; Гайнэрлінгі — нядобрыя людзі, і гонару ў іх няма. Усе, апроч каваля і пекара, маюць трошкі зямлі

за вёскай і па некалькі коз, але толькі ў Петэра Штэгера, самага багатага, ёсць каровы.

Потым выходзіш на пляц з царквой, старой вясковай ліпай і студняй. Ля царквы стаіць пастарава хата, побач з ёй — дом аканома, Паўля Штэгера, стрыечнага брата Петэра Штэгера, які двойчы на месяц абходзіць палеткі і раз на тры месяцы нясе падаткі землеўладальніку.

Пляц канчаецца агароджай. Калі адчыніць веснічкі і пайсці праз шырокае поле, таксама Штэгерава, дык зноў зойдзеш у лес, а калі не вельмі баяцца холаду, і ісці ўсё далей і далей, і не збіцца з тропу ў падлеску, праз шэсць гадзін дойдзеш да гасподы Марціна Ройтара. Калі цябе там не пакусае сабака і ты пойдзеш яшчэ далей, дык праз тры гадзіны выйдзеш да іншай вёскі, не нашмат большай за гэтую.

Але там хлопчык не бываў ніколі. Ён ніколі не бываў дзесьці яшчэ. І хоць многія людзі, якія наведвалі розныя мясціны, гаварылі яму, што паўсюль усё аднолькава, ён не можа перастаць задаваць сабе пытанні, куды ўсё ж прыйдзеш, калі не пераставаць рухацца далей, не проста да наступнай вёскі, а далей і далей.

На чале стала млынар гаворыць пра зоркі. Жонка, сын, парабкі і батрачка робяць выгляд, што слухаюць. Ядуць крупы. І ўчора былі крупы, і заўтра зноў будуць крупы, калі радзейшыя, калі гусцейшыя; крупы — штодзённая ежа, толькі ў найгоршыя дні замест крупаў — нічога. Тоўстая аконная шыба не прапускае ветру, пад ледзь цёплай печкай дурэюць два каты, а ў куце хаты ляжыць каза, якой, вядома ж, самае месца ў хляве, але нікому не хочацца яе выганяць, бо ўсе стаміліся, а рогі ў яе вострыя. Ля дзвярэй і над акном выразаныя пентаграмы ад злых духаў.

Млынар апісвае, як роўна дзэсяць тысяч семсот тры гады пяць месяцаў і дзевяць дзён таму ў жорнах сусвету

занялася вогненная віхура. І з тае пары гэтае ўсё, каторае свет, круціцца верацяном і нараджае зоркі, цяпер і заўсёды, бо калі час не мае пачатку, то не мае і канца.

— Не мае канца, — паўтарае млынар, і яго аж перасмыкае. Нешта не тое ён сказаў. — Не мае канца, — шэпча ён, — не мае канца.

Клаус Уленшпігель родам з верхніх зямель, з Мельна, з лютэранскай поўначы. Ён прыйшоў сюды дзесяць гадоў таму, ужо не зусім маладым, ну а раз быў нетутэйшым, то змог стаць толькі парабкам у млынара. Быць млынаром не так ганебна, як, напрыклад, скуралупам і разбірацца са здыхатой, альбо начным вартаўніком, альбо наогул кáтам, але ж гэта і не лепш, чым падзённікам, і ўжо куды горш, чым рамеснікам у якой гільдыі ці селянінам, тыя ніколі не падалі б рукі такому, як ён. Але потым ён пабраўся з дачкой млынара, а калі ў хуткім часе той памёр, сам стаў млынаром. Апроч таго, ён лекуе сялян, якія ўсё яшчэ не падаюць яму рукі, бо раз не заведзена, дык і не заведзена; але калі ім нешта баліць, усе ідуць да яго.

Не мае канца. Клаус не можа гаварыць далей, гэта яго занадта займае. Як можа скончыцца час! З другога боку... Млынар пацірае лоб. Час жа мусіў неяк пачацца. Бо калі ён ніколі не пачынаўся, як мы апынуліся ў гэтым моманце? Клаус азіраецца па баках. Бясконцасць мінуць не можа. Ну і вось, хай сабе, ён пачаўся. Але да таго што? Да часу што было? Ажно галава закружылася. Як у гарах, калі глядзіш у цясніну.

Аднойчы, зноў расказвае Клаус, ён бачыў нешта гэткае, у Швейцарыі, калі адзін альпійскі пастух-сыравар узяў яго з сабой на горны выган. У кароў на шыях віселі званы, а пастуха звалі Рудзі. Клаус нібы спатыкаецца, потым згадвае, пра што ж хацеў сказаць. А, тамака ён зазірнуў у цясніну, і яна аказалася такой глыбокай, як быццам

нідзе не канчалася. Тады ён спытаў сыравара, дзіўнае імя ў яго такое было — Рудзі, дык вось, тады ён спытаў Рудзі: «А ці ж глыбака тут?» І той Рудзі адказаў яму трохкі запаволена, быццам стомлена: «Тут дна няма».

Клаус уздыхае. У цішыні шоргаюць лыжкі.

— Спачатку я быў падумаў, што такое немагчыма, — расказвае ён далей, — і што сыравар манюка. Потым спытаў сябе: а калі гэтая бездань — уваход у пекла? Але раптам уцяміў, што ніякай розніцы няма: нават калі ў гэтай бездані і ёсць дно — падымі вочы і ўбачыш бяздонную бездань, — цяжкай рукой Клаус чухае патыліцу.

— Бездань, — мармыча ён, — якая папросту ніколі не канчаецца, ні канца ні краю, далей і далей, у якой, значыцца, месцяцца ўсе ў свеце рэчы і ні на каліва не запаўняюць яе глыбіні, глыбіня, у якой усё знікне дарэшты... — ён глытае лыжку крупаў. Неяк зусім млосна, як і ад разумення, што лікі ніколі не канчаюцца! Што да кожнай лічбы можна было б дадаць яшчэ адну, і нават Бог гэтага не спыніць. Заўсёды яшэ адну! Лік без канца, глыбіня без дна, час да часу. Клаус круціць галавой. — А калі...

І тут ускрывае Зэп. Прыціскае далоні да рота. Усе неўразумела глядзяць на яго, але і радуюцца, што перарваў.

Зэп выплёўвае некалькі карычневых камянькоў, вельмі падобных да камячкоў крупаў. Незаўважна падкінуць іх яму ў міску было няпроста. На гэткае трэба чакаць зручнага моманту ці нават самому адцягнуць увагу, калі неабходна. Таму нядаўна хлопчык стукнуў Розе, батрачцы, па галёнцы, а калі дзяўчына ўскрыкнула і назвала яго пацучанём падсмаленым, а ён назваў яе каровай, а яна яму сказала, што ён брыда брыдой, а яго маці сказала абаім супакоіцца, напамілы бог, бо інакш ежы сёння больш не атрымаюць, тады ён хуценька нагнуўся наперад, і акурат

у тое імгненне, калі ўсе паглядзелі на Агнэту, каменьчыкі плюхнуліся ў міску Зэпа. Зручны момант лёгка ўпусціць, але калі ты ўважлівы, то адчуеш яго. Тады хоць бы і аднарог прабег праз пакой — яго б ніхто не заўважыў.

Зэп калупаецца пальцам у роце, выплёўвае на стол зуб і падымае вочы на хлопчыка.

Гэта дрэнна. Хлопчык быў амаль упэўнены, што Зэп не здагадаецца, але той відавочна не такі дурны.

Тады хлопчык ускаквае і імчыць да дзвярэй. На жаль, Зэп не толькі вялікі, але і хуткі, яму лёгка злавіць малога. Той хоча вырвацца, нічога не выходзіць, Зэп замахваецца і б'е яго кулаком у твар. Удар паглынае ўсе іншыя гукі.

Хлопчык міргае. Агнэта падскочыла, батрачка смяецца, ёй падабаюцца бойкі. Клаус сядзіць, зморшчыўшы лоб, заглябіўшыся ў свае думкі. Два іншыя парабкі глядзяць, вылупіўшы вочы. Хлопчык не чуе нічога, прастора круціцца, столь пад ім, Зэп перакінуў яго праз плячо, як мех з мукой. Потым выносіць на двор, і хлопчык бачыць над сабою траву, а недзе ўнізе выгінаецца неба, збразнёнае вечаровымі аблокамі. Цяпер ён зноў нешта чуе: у паветры дрыжыць высокі гук.

Зэп трымае яго на плячах і ўсутыч зазірае ў твар. Хлопчык можа бачыць чырвоную пляму ў барадзе парабка. Адтуль, дзе быў зуб, ідзе кроў. Хлопчык мог бы з усёй моцы заехаць парабку кулаком у твар. Зэп пэўна ж выпусціў бы яго, і калі хутка падняцца на ногі, можна было б выйграць трошкі часу і дабегчы да лесу.

Але дзеля чаго? Яны жывуць на адной млынарні. Калі Зэп не зловіць яго сёння, то зловіць заўтра, а калі не заўтра, то паслязаўтра. Лепш перажыць гэта цяпер, калі ўсе бачаць. У людзей на вачах Зэп яго мо не заб'е.

Яны ўсе выйшлі з хаты: Роза прыўзнялася на дыбачкі, каб лепш бачыць, яна ўсё яшчэ смяецца, і два парабкі

побач з ёй таксама смяюцца. Агнэта нешта крычыць; хлопчык бачыць, як яна разяўляе рот і махае рукамі, але чуць не можа нічога. Побач з ёй Клаус, глядзіць невідучым позіркам, нібы думае пра нешта іншае.

І тут парабак узняў хлопчыка высока над галавой. Той баіцца, што Зэп шпурне яго на цвёрдую зямлю; ён уздымае далоні, захінаючы галаву. Але Зэп робіць крок, і яшчэ, і яшчэ адзін, і раптам сэрца хлопчыка пачынае калаціцца як шалёнае. Кроў пульсуе ў вушах, ён крычыць. Не можа чуць свайго голасу, крычыць гучней, але ўсё яшчэ не чуе сябе. Ён зразумеў, што задумаў Зэп. Ці разумеюць гэта іншыя? Яны яшчэ маглі б яго выратаваць, але — цяпер ужо не. Зэп гэта зрабіў. Хлопчык ляціць уніз.

Ён працягвае ляцець. Час нібы запаволіўся, хлопчык яшчэ можа азірнуцца, ён адчувае, як падае, плыве ў паветры, і яшчэ паспявае падумаць, што здараецца менавіта тое, ад чаго яго засцерагалі ўсё жыццё: не лезь у ручай перад колам, ніколі не хадзі перад ім, не хадзі перад млынавым колам, ні ў якім разе ніколі не хадзі, ніколі, ніколі не залазь перад млынавым колам у ручай! І нават цяпер, калі гэта пранеслася ў галаве, падзенне ўсё яшчэ не скончылася, і ён усё яшчэ ляціць, і ляціць, і працягвае ляцець, але як толькі ў яго мільганула думка, што нічога не здарыцца і ён так і будзе бясконца падаць, чуецца ўдар, і ён ідзе на дно, і зноў мінае нейкі момант, пакуль у яго не ўгрызаецца халадэча. Грудзі сціскае, перад вачыма робіцца чорна.

Ён адчувае, як яго шчакі кранаецца рыба. Адчувае, як цячэ вада, адчувае, як яна струменіць усё хутчэй і хутчэй, адчувае яе між сваіх пальцаў. Ведае, што трэба моцна трымацца, ды толькі за што — усё рухаецца, нідзе нічога трывалага, і тады ён адчувае рух над сабой і вымушаны думаць пра тое, што з жахам і цікаўнасцю ўяўляў сабе ўсё

жыццё, задаючыся пытаннем, як дзейнічаць, калі ён сапраўды аднойчы ўпадзе ў ручай перад млынавым колам. Цяпер усё іначай, ён не можа зрабіць зусім анічога і ведае, што хутка будзе мёртвым, расціснутым, раструшчаным, размолатым, але ўсё ж прыгадвае, што вынырваць нельга: там, уверсе, няма паратунку, уверсе кола. Яму трэба ўніз.

Але дзе гэта, ніз?

Ён грабе з усіх сіл. Смерць — нішто, ён разумее. Гэта так хутка, невялікая справа, зрабі няправільны крок, скачок, рух — і ты больш не жылец. Сцяблінка ламаецца, жука расціскаюць, полымя затухае, чалавек памірае, нічога, пустата! Яго рукі зарываюцца ў глей, ён дасягнуў дна.

І тут ён раптам разумее, што сёння не памрэ. Сцёблы высокіх раслін гладзяць яго, глей забіваецца ў нос, хлопчык адчувае халодны дотык на патыліцы, чуе скрыгат, адчувае нешта на спіне, потым на пятках; ён праскочыў пад млынавым колам.

Ён адштурхоўваецца ад зямлі. Падымаючыся, заўважае васковы твар з вялікімі пустымі вачыма і разяўленым ротам, твар слаба свеціцца ў цёмнай глыбіні, магчыма, гэта дух дзіцяці, якому калісьці пашанцавала менш, чым яму. Хлопчык грабе. Вось ужо і паветра. Ён прагна ўдыхае, выплёўвае глей, заходзіцца кашлем, чапляецца за траву і, сапучы, выпаўзае на бераг.

Перад яго правым вокам рухаецца пляма на тонкіх ножках. Ён міргае. Пляма набліжаецца. Ля брыва козытна, ён падносіць руку да твару, пляма знікае. Угары плыве зіхоткая круглая аблачынка, нехта нахіляецца над ім. Гэта Клаус. Ён уклэнчвае побач, кладзе руку хлопчыку на грудзі, шэпча нешта малаўцямнае, бо ў паветры ўсё яшчэ вісіць высокі гук і перакрывае ўсё іншае; але вась цяпер, калі загаварыў бацька, гук цішэе. Клаус падымаецца, гук змаўкае.

Вось ужо і Агнэта тут. А каля яе Роза. Кожнага разу, калі нехта падыходзіць, хлопчыку патрэбны нейкі час, каб пазнаць твар, нешта ў яго галаве запаволілася і яшчэ не працуе як след. Бацька малюе рукамі кругі. Да хлопчыка вяртаюцца сілы. Ён хоча гаварыць, але горла можа толькі крахтаць.

Агнэта гладзіць яго па шчацэ. «Двойчы, — кажа яна. — Цяпер ты двойчы хрышчоны».

Ён не разумее, пра што гэта яна. Можа быць, вінаваты боль у ягонай галаве, настолькі моцны, што запаўняе не толькі яго, але і ўвесь свет — усе відочныя рэчы, зямлю, людзей, яго і аблачынку там угары, усё яшчэ бялюткую, як свежы снег.

— Ідзі ўжо ў хату, — буркае Клаус, нібыта заспеўшы яго за нечым забароненым.

Хлопчык сядзе, нахіляецца ўперад і ванітуе. Агнэта стаіць побач на каленях і трымае яго галаву.

А потым ён бачыць, як бацька размахваецца і дае Зэпу аплявуху. Зэп адхіляецца, трымаючыся за шчаку, і зноў выпростваецца, і тады яго сустракае наступны ўдар. А потым трэці, зноў наўзмаш, з такой сілай, што парабак ледзь не падае на зямлю. Клаус пацірае далоні, яны гудуць ад удару, Зэп хістаецца. Хлопчыку зразумела, што гэта ён толькі прыкідваецца: баліць не настолькі, ён відавочна дужэйшы за млынара. Але і Зэп ведае, што калі ты ледзь не забіваеш дзіця свайго працадаўцы, то мусіш быць пакараным, гэтаксама як і млынар і ўсе астатнія ведаюць, што Зэпа нельга проста прагнаць, Клаусу патрэбныя тры парабкі, з меншай колькасцю справа не пойдзе, а калі аднаго не стане, могуць мінуць тыдні, пакуль аднекуль выплыве новы — сялянскія парабкі не хочуць працаваць на млыне, ён занадта далёка ад вёскі, ды і непачэсная гэта праца, на яе пагаджаюцца толькі з распачы.